

4. Там само. – С. 128.
5. Кузьмук О. Виступ на нараді керівництва виховних органів Збройних Сил України // Народна Армія. – 1998. – 24 грудня.
6. Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1991. – С. 49.
7. Футулуйчук В. Українська Галицька армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918 – 1920 рр.). – Донецьк, 2000. – С. 3.
8. Матейко Р., Мельничук Б. Воєнними дорогами синів Галичини. Українські Січові Стрільці на Тернопільщині. – Тернопіль, 1991. – С. 60.
9. Копаниця О.В. Авторитет офіцера виховної роботи полягає, перш за все, в його професіоналізмі // Військо України. – 2008. – № 05 (95). – С. 4 – 5.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1697. Київ // Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства. На виконання Указу Президента України від 27 квітня 1999 р. № 456 (456/99).
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2000 р. № 1770 «Про затвердження положень про допризовну підготовку і про підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей».
12. Концепція «Допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», Указ Президента України від 25 жовтня 2002 р. № 948/2002.
13. Там само.
14. Вирва В. Без вивчення історії якісна допризовна підготовка неможлива // Народна армія. – 1999. – 11 січня.

Олексій Гончаренко
(м. Переяслав-Хмельницький)

ІНСТИТУТ ПРАВОВИХ РАДНИКІВ У СИСТЕМІ СУДОЧИНСТВА РЕЙХСКОМІСАРИТУ «УКРАЇНА» (1941 – 1944 РР.)

Розглядаються заходи гітлерівської окупаційної адміністрації щодо адвокатської діяльності в Рейхскомісаріаті «Україна».

Рассматривается проблема гитлеровских мероприятий в регулировании деятельности юридических советников в Рейхскомиссариате «Украина».

Однією з недостатньо досліджених проблем історії нацистського окупаційного режиму в Україні є діяльність системи судочинства. Причина цього в довгих десятиріччях стереотипного сприйняття історичного минулого в радянську добу та непростий шлях становлення сучасної вітчизняної історичної науки. Лише останнім часом з'явилася кілька публікацій В. Шайкан, автор яких характеризує роботу органів судочинства, визначає компетенцію правових відділів Рейхскомісаріату «Україна», конкретизує їх діяльність на прикладі судових засідань переважно цивільного та кримінального характеру [1].

Гітлерівські окупанти, формуючи систему «нового порядку» в Україні, не могли обійтися без судових форм і методів регулювання соціальних відносин місцевого населення. Тому з початком відновлення діяльності судових органів працював і інститут адвокатури. Займаючись розв'язанням цивільних спорів та наданням юридичної допомоги населенню у справах кримінального характеру, українські адвокати виконували соціальну місію, сприяючи певному впорядкуванню відносин в розбурханому війною місцевому суспільстві.

Місцева окупаційна адміністрація надавала дозволи на право займатися адвокатською практикою лише ретельно перевіреним особам, які мали юридичну освіту та незаплямоване минуле.

Кваліфікованих юристів не вистачало, а тому частину адвокатів намагалися «рекрутувати» на посади суддів. Не всі бажали змінювати професію. Так, до заступника гебітскомісара Смілянської округи 4.08.1942 р. надійшла заява І. Тарановича, у якій він зазначав: «сьогодні мені було запропоновано, як юристу, подати свою автобіографію на предмет встановлення моєї кандидатури в мирові судді по Черкаському району. Лічу своїм обов'язком заявити, що я походженням білорус і українську мову знаю погано, тому не зможу як слід виконувати посаду мирового судді, а тому прошу мою кандидатуру в мирові судді зняти» [2].

Гітлерівське керівництво не могло дозволити адвокатам вільно і безконтрольно здійснювати свої повноваження. На початку 1942 р. за розпорядженнями Міністерства східних окупованих територій обсяг повноважень адвокатів у черговий раз значно звузили, а практичну діяльність захисників поставили під ще жорсткіший контроль. Замість інституту адвокатури постав видозмінений і пристосований до окупаційних умов інститут правових радників. 21.02.1942 р. було опубліковано Постанову Рейхсміністра східних окупованих територій, на основі якої вищі урядовці Рейхскомісарату «Україна» приймали власні підзаконні нормативні акти, що врегульовували діяльність адвокатів. З часом ці нормативні акти почали діяти й на місцях. Так, 26 – 28 листопада 1942 р. відбувся з'їзд шліхтерів генерального округу «Київ», на якому українських суддів повідомили, що вільна адвокатська практика забороняється. На шліхтерів поклали обов'язок утворити Бюро юридичних радників та утримувати їх під своїм наглядом.

Кандидатури на посади правових радників проходили складну процедуру відбору. Спочатку кандидатури претендентів обговорювали на виробничих нарадах шліхтерів гебітскомісаріатів. Після цього гауптшліхтери складали подання гебітскомісару, який і вирішував питання призначення правових радників. Для реалізації цієї процедури потрібен був час. Щоб не залишити населення без юридичної допомоги, у ряді округ рішенням гауптшліхтерів ряд колишніх адвокатів допускався до тимчасового виконання обов'язків юридичних консультантів. Працювали вони під контролем шліхтерів в утворених юридичних консультаціях. Правові радники мали право працювати виключно в приміщенні юридичної консультації, отримуючи за свої послуги зафіксовані платежі. Приймати населення поза приміщенням юридичної консультації правові радники не мали права. Розпорядження про призначення тимчасово виконуючих обов'язки правових радників санкціонував гебітскомісар [3].

Разом з тим, термін «правничі радники» ще порівняно довго застосовувався разом з терміном «адвокат». Лише з часом учасники судових процесів перейшли до використання нового терміну. Так, у протоколах засідань касаційної камери шліхтерів Смілянської округи за грудень 1942 р. та січень 1943 р. зафіксована участь «адвокатів», а в тих же справах за березень 1943 р. – означення «радники» [4].

12.01.1943 р. Генеральний комісар у Києві видав постанову «Про діяльність місцевих правних радників». У відповідній постанові зазначалося: «щоб давати поради місцевому населенню і представляти його в усякого роду правних справах, особливо в Шліхтерів і Шефенів, призначаються, поки це не буде змінено, урядові українські правні порадики. На пропозицію Гебітскомісара вони розподіляються Генералкомісаром (Правний відділ) по бюро правних порадики, які закладаються в кожному гебіті за місцем перебування Гебітскомісара. На підставі цієї постанови їх заносять до списку допущених у відповідному гебіті правних порадики. Бюро правних порадики може якщо цього потребує діловий оборот, створювати за згодою Генерального комісара свої філії в районах, де перебувають Шліхтери. Бюро правних порадики і їх філії перебувають при місцевому управлінні відповідного гебіту» [5].

Отже, лише правові радники, які пройшли відповідну процедуру реєстрації, могли надавати юридичні послуги місцевому населенню. У разі порушення цього правила накладалося покарання – грошовий штраф, а у повторному випадку – винні особи каралися тюремним ув'язненням та грошовим штрафом [6].

Особам, які бажали отримати посаду правового радника пропонувалося подати відповідні заяви (разом з автобіографією) на ім'я гебітскомісара, який видавав відповідну постанову [7]. Правові радники підлягали службовому нагляду гебітскомісарів, які у разі необхідності мали право покарати їх за службові порушення шляхом оголошення попередження або догани. При більш тяжких порушеннях гебітскомісари мали право відсторонити правового радника від виконання службових обов'язків, оголосити йому попередження або догану та накласти штраф розміром до 5000 крб. (без формального службового розслідування).

Загальний нагляд за діяльністю правових радників здійснював правовий відділ Генеральних комісаріатів. У кожному Бюро правових радників і в кожній філії на одного з правових радників покладался обов'язок здійснювати контроль за діяльністю підлеглих йому колег. Він зобов'язувався розподіляти юридичні справи, які надходили на розгляд між іншими працівниками Бюро. На нього ж покладалися обов'язки налагодження діловодства, прийому на роботу допоміжного персоналу, контролю за касовими надходженнями.

Правові радники працювали у межах гебітскомісаріатів, але в разі необхідності за згодою відповідних керівників могли працювати і на іншій, але безпосередньо прилеглій території сусідніх районів.

Правові радники мали право складати цивільні позови і порушувати клопотання безпосередньо в Німецьких судах. Для цього писалася довіреність (українською та німецькою мовами) на право представляти інтереси певних осіб в німецьких судових установах.

Правовий радник не мав права видавати іншим приватним особам чужу таємницю, яка була йому довірена або стала відомою при виконанні ним своїх обов'язків. У разі необхідності він надавав свої послуги безкоштовно, якщо на ці дії його уповноважувала судова установа. У будь-який час правовий радник зобов'язувався надавати аргументовані, документально підтверджені пояснення зі своєї службової діяльності, використовуючи при цьому відповідні документи, які зберігалися протягом п'яти років [8].

Правовий радник ніс відповідальність за нанесену шкоду (як умисну, так і нанесену з необережності) своєму клієнту на протязі п'яти років. Передбачалось, що в майбутньому запроваджуватиметься обов'язкове страхування правових радників на випадок порушення ними своїх службових обов'язків.

Робота Бюро правових радників та оплата праці службовців цієї установи здійснювалась за рахунок зборів з осіб, що зверталися за наданням юридичної допомоги. У цивільних справах правовий радник стягував збір у розмірі 8/4 судового мита, але не менше як 15 крб. Цим збором і оплачувалась його праця. За надання юридичної консультації правовий радник стягував збір не більший ніж 1% від суми судового позову. Найменший розмір збору становив 15 крб. Значно більші розміри зборів стягувались по кримінальних справах. Так, на стадії попереднього провадження встановлювався збір розміром від 50 до 150 крб., на стадії основного провадження – від 300 до 500 крб. Правовий радник мав право на відшкодування дорожніх витрат та добові. Усі збори та платежі, які отримували правові радники передавались на баланс тій українській установі при якій перебували відповідні Бюро правових радників. Ця установа надавала правовим радникам і їх філіям відповідні приміщення і допоміжний службовий персонал [9].

Заробітна плата правовим радникам встановлювалась на рівні IV групи службової категорії утримання. Могли вони також отримувати половину одержаних

зборів, якщо їх середньомісячний прибуток не досягав рівня встановленого для цієї категорії службовців відповідно до Положення про регулювання заробітної платні і умов праці для службовців у німецьких установах. Правовим радникам заборонялося домовлятися про гонорар поза встановленими правилами [10].

Зазначимо, що рішення про ліквідацію інституту захисників надсилалися й адвокатом. Так, адвокати м. Черкас отримали лист гебітскомісара, у якому він висунув до них ряд претензій переважно матеріального характеру: висока заробітна плата, великі витрати місцевого населення на розрахунки за надані юридичні послуги. Адвокати отримали вказівку об'єднатися в Бюро, яке входило в структуру місцевої управи [11].

Зазначимо, що кілька адвокатів не погодилися з цим рішенням німецьких керівників. Так, адвокати м. Черкас звернулися до гебітскомісара з відповідним листом, у якому намагалися довести необхідність існування вільної адвокатської практики та прагнули переконати німецького урядовця, що дані, які він використав, є невірними і надійшли до нього помилково. Стосовно високої заробітної плати (1500 крб. на місяць) адвокати зазначали, що місцева управа невірно обрахувала рівень їх доходів, оскільки орієнтувалася на найвищий показник прибутків одного з адвокатів. Як підраховали заявники, середній розмір заробітної плати був значно нижчим. Не забули вони й нагадати про надання безкоштовних послуг населенню. «Маючи на увазі необхідність надати малограмотному населенню можливість користуватися юридичною допомогою по здешевлених цінах, а в більшості випадків і безкоштовно, ми у квітні місяці ц/р організували при Управі консультацію по наданню юридичної допомоги населенню (черговий захисник), яка надає кожного дня цю допомогу. Про це мається оголошення в Управі, надана допомога реєструється. Загалом же юридична допомога оплачується по таксі, яка не перевищує встановлену до 22 червня 1941 р.»

Адвокати намагались підкріпити наведену аргументацію юридичною базою. «Заборона займатися адвокатурою, як вільною професією, перетворення адвокатів в службовців веде до одержавлення адвокатури. Таке положення адвокатів несумісне з самим поняттям адвокатури, як організації вільної. Адвокат-службовець-чиновник є особою, підпорядкованою тому органу, дії якого іноді доводиться йому обжалувати по проханню клієнта, не може користуватися довірою у населення. Ось чому до цього часу ми не знаємо законодавчих заходів по одержавленню Інституту адвокатури. Всюди адвокатура є вільною професією. Не потрібно нагадувати, що Німецька адвокатура представляє самоуправну корпорацію, об'єднану адвокатськими камерами і радами, працюючу на засадах вільної професії. До 22.06.1941 р. адвокатура представляла самоуправну, об'єднану Колегією адвокатів з правом кожному адвокату мати свій особистий рахунок, необмежений ніякими адміністративними вказівками... Як видно з Інструкції Рейхскомісара про цивільні спори в судовій практиці (Центральна газета № 13 від 20.05.1942 р. ст. II абзац 3) Шліхтери при розгляді справ повинні виходити також із загальних юридичних принципів, які є досягненням Європейського культурного співтовариства. Одним із загальних законодавчих принципів сучасного Європейського товариства є вільна адвокатура», – зазначали адвокати Черкас у своєму зверненні до керівника гебітскомісаріату «Сміла» і просили його, – при всіх цих обставинах, а також враховуючи, що заборона займатися адвокатурою як вільною професією не є результатом принципової заборони взагалі займатися іншими видами вільної професії (як наприклад, лікуванням і т.п.) ми просимо про перегляд Вашого розпорядження від 6.08.1942 р.» [12].

Таким чином, заходи окупаційної адміністрації фактично перетворили адвокатів на службовців органів місцевого управління. Одержавлення адвокатської практики та необхідність ознайомлення працівників судових установ з діючими нормами законодавства призводили до необхідності проведення спільних виробничих нарад. Так, відповідно протоколу виробничої наради шліхтерів і правових радників

гебітскомісаріату «Сміла» від 18.04.1943 р. в ній брали участь гауптшліхтер Кузинович, шліхтери Кутенко, Лашенко та Богданов, завідувач Черкаською юридичною консультацією Таранович та правові радники Калініченко, Красносьолова та Святенко [13]. Учасників наради ознайомили з останніми нормативними актами з цивільного та сімейного права.

Подібні виробничі наради проводились регулярно. Наступна виробнича нарада шліхтерів гебітскомісаріату «Сміла» відбулась вже 27.05.1943 р. Учасники наради розглядали два питання – «Про постанову п. Рейхскомісара для України від 27.02.1943 р.» та «Про цивільні позови в кримінальних справах». Гауптшліхтер Кузинович зауважив, що після ознайомлення з зазначеною постановою потрібно обмінятися думками відносно застосування нового закону в судовій практиці, встановлення єдиної практики у відношенні розв'язання справ про спадкування в селянських господарствах. Учасники наради так і не дійшли до спільної точки зору з цього актуального питання. Більшість членів наради вважали за необхідне отримати вказівку Правового відділу Генерального комісаріату [14].

Одне із питань стосується якості наданих правовими радниками послуг населенню. Наявні документи засвідчують їхню низьку якість та недбалість у веденні ділової документації. Так, згідно акту перевірки, проведеної комісією Полтавської міської управи щодо стану діловодства у відповідній юридичній консультації, було виявлено ряд порушень: неохайність ведення записів в актових книгах, численні виправлення сум гонорарів, невідповідність наданих порад діючому на той час законодавству тощо [15].

Окупаційна адміністрація постійно відслідковувала автобіографічні дані працівників правової сфери. Так, 31.03.1943 р. усі службовці «судових установ» м. Полтави отримали наказ Персональної групи Бургкомістрату, в якому зазначалось, що «всі службовці та робітники Бургкомістрату і підлеглі йому установи повинні здати до Персональної групи, не пізніше 5 квітня свої автобіографії. Ті робітники, які не пред'являть їх до вказаного терміну, негайно будуть звільнені з роботи» [16].

Отже, правові радники забезпечували право місцевих мешканців окупованої України на захист від обвинувачень, здійснювали представництво та надання правової допомоги фізичним особам при вирішенні справ у судах та інших державних органах влади. Тогочасне законодавство визначало такі види юридичної допомоги, як надання консультацій та роз'яснень з правових питань, складання позовних заяв, скарг та інших документів правового характеру, здійснення представництва у німецьких та українських мирних і кримінальних судах.

Окупаційним законодавством не було встановлено відповідальності за вчинення перешкод у виконанні правової діяльності захисників. Правовим радникам було заборонено здійснювати свою діяльність на основі підприємницької діяльності.

Разом з тим, у діяльності адвокатів, які представляли інтереси учасників судового процесу, проявлялися ознаки дискримінації. Так, при розгляді справ Німецькими судами участь українських адвокатів була необов'язковою, а їх могли замінити німецькі піддані або особи німецької національності, які відповідали цьому призначенню [17].

Отже, окупаційна адміністрація не допускала можливості існування адвокатури як недержавного професійного громадського об'єднання, а конкретні заходи німецьких правників та вищих управлінців заперечували існування основних принципів адвокатського самоврядування.

1. Шайкан В. Стан системи судочинства на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки гітлерівської окупації. Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 205 – 210.
2. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7.

3. Там само. – Арк. 14.
4. Там само. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 16, 23, 30.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 2357. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 43 – 46.
6. Там само. – Арк. 46.
7. ДАЧО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 43.
8. ДАПО. – Ф. 2357. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 8.
9. Там само. – Арк. 45.
10. Там само. – Арк. 46.
11. ДАЧО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9, 10.
12. Там само. – Арк. 49 – 50.
13. Там само. – Арк. 40.
14. Там само. – Арк. 42, 42.
15. ДАПО. – Ф. 2302. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 90.
16. Там само. – Арк. 22.
17. Там само. – Ф. 8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1 – 26.

Анна Гречка
(м. Євпаторія)

ПОЛІТИЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО РУХУ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В 1909 – 1916 РР.

Досліджується ставлення партійних таємних гуртків і груп соціал-демократичної орієнтації до проблем народної освіти у 1909 – 1916 рр.

Исследуются отношение партийных тайных кружков и групп социал-демократической ориентации к проблемам народного образования в 1909 – 1916 гг.

Політизація освітніх проблем на Лівобережній Україні в 1909 – 1916 рр. не була предметом спеціального дослідження в працях радянських істориків. У працях сучасних науковців вона фрагментарно досліджувалась у роботах з історії партійних організацій і суспільно-політичного руху в Україні початку ХХ ст., що не дає цілісного уявлення про неї. Тільки в останні роки дослідники дістали можливість об'єктивніше висвітлювати відповідні процеси. Це явно помітно у працях С. Фарини, Т. Гунчака, С. Телешуна, Т. Пустовіта, О. Сарнацького та деяких інших авторів [1].

Автор ставить за мету висвітлити ставлення партійних гуртків і груп на Лівобережній Україні в 1909 – 1916 рр. до освітньої проблеми в Україні.

Лідером у вирішенні освітніх проблем на національній основі стала УСДРП. Культурно-освітні проблеми України розглядалися на конференції організаційного комітету УСДРП вищих шкіл Росії та Київської робітничої організації партії у Львові 16 – 18 липня 1909 р., у роботі якої брали участь представники й лівобережних організацій. Прилуцьку організацію УСДРП на ній представляв О. Назаріїв, ніжинську – О. Соболю, полтавську – В. Дорошенко і київську – В. Донцов та В. Щербаківський. За результатами виступів члена ЦК УСДРП і представника від Київської робітничої організації В. Садовського та їх підтримки О. Соболю нарада постановила використовувати всі легальні можливості для роботи на місцях, у тому числі вступати у «Просвіти» та кооперативні організації [2]. Через їх діяльність планувалося реалізовувати національно-освітні завдання.

У порівнянні з попереднім роком видно явне бажання членів УСДРП розширити сферу свого впливу на ті організації, що займалися просвітньою діяльністю серед